

L'APRENTATGE D'UNA TERCERA LLENGUA PRÒXIMA EN UN ENTORN DE BILINGÜISME ASIMÈTRIC: EL CAS DEL PORTUGUÈS EN CATALANOPARLANTS

PERE COMELLAS CASANOVA

Àrea de Galleg i Portuguès. Universitat de Barcelona

pere@lingua.fil.ub.es

És a l'abast de la intuïció de qualsevol castellanoparlant constatar l'enorme proximitat que hi ha entre la seva llengua i la llengua portuguesa. N'hi ha prou amb un mínim contacte per fer-ho, i a més ha estat repetidament observat pels estudiosos i pels professionals de l'ensenyament d'una altra llengua (Filho, 1995: 14, per exemple). La lectura, posem per cas, de la premsa portuguesa és a l'abast de qualsevol hispanòfon amb un esforç i un aprenentatge mínims, sobretot en comparació amb altres combinacions lingüístiques, també romàniques, és clar. De fet, tots dos idiomes presenten estructures molt paral·leles, i més del 85 % del lèxic portuguès té cognats en espanyol (segons Ulsh, citat a Filho, 1995: 15; hi ha una exposició sistemàtica de cognats a Marrone, 1990).

En principi aquesta proximitat extrema afavoreix i facilita considerablement l'aprenentatge del portuguès per part d'alumnat amb competència lingüística i comunicativa en espanyol. Segons Filho (1995), a la pràctica no existeixen veritables alumnes principiants en aquesta combinació de llengües: qualsevol parlant d'espanyol inicia l'aprenentatge de portuguès amb un nivell postelemental. Aquesta situació obliga a encarar l'aprenentatge d'una manera significativament diferent quant a determinats plantejaments didàctics (el tractament de l'error, per exemple) en comparació amb altres llengües, fins i tot també pròximes (Filho, 1995). En efecte, la proximitat lingüística (i cultural) també té la seva creu: sembla que la impressió excessiva de facilitat que té l'alumne provoca amb molta més freqüència que en altres aprenentatges la fossilització d'una interllengua poc desenvolupada (no cal dir que aquest fenomen de fossilització d'una interllengua en aprenents no té res a veure, tot i que a vegades se l'anomena igual, amb la varietat lingüística estable desenvolupada, per exemple, en zones frontereres entre Uruguai i Brasil, on es parla *lengua de frontera* o *portuñol*, fenomen, d'altra banda, interessantíssim) i, per tant, el bloqueig de la progressió de la competència lingüística i comunicativa (Ferreira, 1995). Aquests plantejaments didàctics específics de la combinació emfasitzarien fonamentalment l'estudi contrastiu i la focalització de la diferència (Cariello, 1998). La nostra pròpia experiència com a ensenyant de

portuguès a estudiants de filologia, tot i ser ben curta, és suficient per constatar tant la necessitat d'un plantejament didàctic específic de LE en funció de la llengua primera com de la pertinència — més accentuada encara en un alumnat que no només necessita adquirir competència comunicativa, sinó que també considera la llengua en si com a objecte d'estudi— dels estudis contrastius.

Tanmateix, la interferència i la fossilització de la interllengua no són els únics problemes que tenen els hispanòfons a l'hora d'aprendre portuguès. Hi ha una sèrie d'aspectes en els quals els parlants d'espanyol com a L1 s'entrebanquen sistemàticament. Un bona síntesi d'aquests aspectes el trobem a Vázquez i Pita (1999). Al capdavant, però, probablement el problema més greu, o si més no més paradoxal, és que entre aquestes dificultats bàsiques hi ha la comprensió oral, especialment pel que fa a la variant europea del portuguès. En efecte, malgrat la gran facilitat d'intercomprensió escrita, les persones hispanòfones poden tenir grans dificultats de comprensió (i de producció) oral, ja que una de les diferències importants entre ambdues llengües és precisament el sistema fonològic. I aquest hauria de ser un punt essencial en l'elaboració del procediment didàctic; però això és una altra història.

El català i l'aprenentatge de portuguès

El que ara ens interessa és constatar que, en el context lingüístic català —on tothom té una alta competència lingüística i comunicativa hispanòfona i, si més no una part considerable, catalanòfona—, teòricament és possible accentuar encara més l'ús de recursos contrastius amb vistes a ajudar l'alumnat aprenent de portuguès. Precisament en l'àmbit fonològic es fa evident de seguida a qualsevol catalanoparlant que la llengua portuguesa és en aquest sentit molt més a prop seu que no pas de l'espanyol. En efecte, fora del valor fonemàtic de la nasalització, un catalanoparlant està en condicions de produir i percebre pràcticament tots els matisos fonològics del portuguès. És cert que hi ha diferències de certa importància en el punt d'articulació de determinats sons (com ara [s]), però la immensa majoria no posen el més mínim entrebanc a la comunicació i es limiten a denunciar l'origen estranger del parlant. En canvi, per a un castellanoparlant la dificultat és molt més gran. Només cal prendre com a exemple aspectes com la diferenciació fonològica del tret de sonoritat ([s] e [z]), o la major complexitat de l'estructura vocàlica (és coneguda la dificultat dels hispanòfons per diferenciar [e] i [ɛ], per exemple). Tot això ens porta, senzillament, a constatar que teòricament les persones catalanoparlants tindrien una situació de partida encara més privilegiada —ja que també són competents en castellà— que els hispanòfons a l'hora d'aprendre portuguès. Això sempre i quan fóssim capaços d'utilitzar totes dues llengües —català i castellà—

com a complementàries a l'hora d'elaborar propostes didàctiques concretes basades en l'estudi contrastiu que plantejàvem abans.

Sens dubte la qüestió fonològica és un d'aquests aspectes, potser el més important o el de més abast, en què el català col·laboraria amb el castellà i el complementaria amb relació al portuguès. Però no és pas l'únic. L'ús de l'article davant de noms de persona, per exemple, és pràcticament idèntic en català i en portuguès, i ben diferent, en canvi, del castellà. El mateix podem dir d'una qüestió de sintaxi que sens dubte té més pes: tant en portuguès com en català el complement directe no va introduït per la preposició *a*, fora de situacions marcades com ara quan el complement és un pronom personal tònic (*Vio-o a ele / el vaig veure a ell*) o altres (Vázquez Cuesta, 1987: II, 238; Mestres, 1995: 701). El fet que en castellà sigui molt més comú l'ús d'aquesta preposició en complements directes, i que això provoqui també un canvi en l'ús dels pronoms febles, és la font de moltes interferències que un catalanoparlant hauria de poder evitar fàcilment.

El sostre del castellà

Així doncs, l'ensenyament de portuguès en l'àmbit català partiria d'un evident avantatge —sobretot si acceptem el plantejament pedagògic d'usar la lingüística contrastiva com a eina de transmissió de coneixement lingüístic— amb relació a altres espais on la majoria de l'alumnat és monolingüe. Tenim a l'abast tots els elements pròxims del castellà, i a més tot allò en què el català el pot complementar.

Tanmateix, i aquesta és la raó de la present comunicació, la pràctica professional indueix a la sospita, creiem que plenament fonamentada, que aquesta complementaritat entre recursos del castellà i recursos del català no es dona en el grau que seria d'esperar. Hi ha un element distorsionador que fa que, en les produccions lingüístiques de l'alumnat de portuguès a Catalunya hi puguem trobar sovint nombroses interferències clarament provinents del castellà i que teòricament un catalanoparlant hauria d'evitar. Un exemple de l'àmbit fonètic: el portuguès (sobretot la variant europea) tendeix a una reducció dràstica del sistema vocàlic àton. Així, és molt comuna la realització del so [ɔ], molt semblant a la nostra vocal neutra; però no és gens estrany que persones que tenen el català com a L1 produeixin la preposició 'de' com a [de] —molt a prop del castellà—, quan s'acosta molt més a l'estàndard portuguès europeu la pronúncia catalana normal [dɔ]. Certament, això és fàcilment observable en sons vocàlics, però en canvi també és cert que els catalanoparlants treuen profit en les seves produccions orals en portuguès de les semblances en els

sons consonàntics d'ambdós idiomes. Realment seria interessant fer un estudi de laboratori sobre la freqüència d'aquesta aparent interferència de la fonètica espanyola en catalanoparlants a l'hora de parlar portuguès; sobretot seria interessant constatar si la tendència, com seria d'esperar, és inversament proporcional a la proporció d'ensenyament en català rebut.

Article personal i pronom feble de complement directe

En un exercici fet per un grup d'alumnes de llengua portuguesa es poden observar algunes qüestions que fonamenten aquesta sospita d'interferència de l'espanyol. No es tracta de cap mostra estadística ni l'observació té cap mena de control de resultats. És per això que parlem de sospita i no pas ni tan sols d'hipòtesi. Caldrà en el futur, en tot cas, dur a terme un estudi que tingui les condicions de recollida i de procés de dades que permetin formular una veritable hipòtesi amb condicions. De moment, insistim, només és una observació pendent d'estudiar.

L'exercici, una traducció al portuguès d'un text originalment en castellà, va ser fet per divuit persones, dotze de les quals amb català com a L1 i sis amb espanyol com a L1. La dada significativa no és que es trobessin nombroses interferències del castellà en el resultat (quan es tracta d'una traducció, evidentment la producció està molt més interferida que en una redacció espontània), sinó que no hi ha diferències en les interferències dels textos produïts per catalanoparlants i per castellanoparlants.

Així, en l'ús de l'article amb noms de persones, vuit de les dotze traduccions fetes per catalanoparlants cometen errors en aquest sentit, (davant de quatre dels cinc castellanoparlants). Naturalment amb aquestes xifres seria absurd parlar de percentatges. Només cal observar que, si bé hi ha un cert avantatge en el grup de catalanoparlants, la proporció d'errors és altíssima en un aspecte que és idèntic a la pròpia llengua.

Una altra qüestió més complicada que també s'observa en aquest exercici és l'ús de pronoms febles. Sabem que, per exemple, els anomenats *leisme* i *laisme* són fenòmens àmpliament estesos en castellà. En portuguès aquest fet és molt rar, pràcticament inexistent (no del tot, però: ho reflecteix prou bé la literatura de l'angolès Luandino Vieira, que recrea el portuguès popular de Luanda i inclou efectivament ús del pronom *lhe* per *o* o *a*). En català es poden arribar a detectar amb més freqüència, però per pura i simple interferència directa del castellà, i la veritat és que també són molt rars en parlants de català com a L1. Tanmateix, i encara d'una manera més acusada que en la

qüestió de l'article, en el text traduït la freqüència de leisme és tan o més alta entre els alumnes catalanoparlants que entre els castellanoparlants. Així, deu dels dotze catalanoparlants escriuen "*lhe faria feliz*" en comptes de "*o faria feliz*" (i tots sis castellanoparlants), però en canvi vuit catalanoparlants escriuen "*que lhe vi*" en comptes de "*que o vi*", i només ho fa així un dels sis castellanoparlants. No està de més insistir en el fet que és clar que no són xifres significatives; només es tracta d'un indicatiu, d'un sospita que caldria aprofundir: la interferència del castellà en l'aprenentatge de portuguès com a LE es dona també, i en una mesura aparentment semblant, en alumnat que té el català com a L1, és a dir, el coneixement bilingüe no es rendibilitza, i el castellà actua com a intermediari fins i tot en alumnat amb L1 catalana.

Conclusió

Certament és un fenomen conegut i observat el fet que en situacions de minorització lingüística la llengua minoritzada perd funcions a favor de la dominant. Un d'aquests fenòmens de pèrdua de funcions s'evidencia en el fet que els parlants de la llengua minoritzada tendeixen a fer les traduccions espontànies no pas a la llengua materna sinó a la dominant. Així, la llengua dominant esdevé un sostre que s'interposa, per dir-ho així, entre la pròpia llengua i qualsevol altra i n'evita el contacte directe. Així ha estat durant molt de temps a Catalunya: fins i tot en situacions d'ensenyament espontani en català era molt comú que, per exemple, es fessin sempre les traduccions del llatí al castellà, i no pas, com hauria estat aparentment natural, al català. Ara bé, després de molts anys d'un ensenyament amb el català com a llengua vehicular, sembla que aquest hauria d'haver recuperat totes les funcions acadèmiques. Caldria, doncs, també aclarir si aquest fet té la mateixa extensió en grups d'edat escolaritzats en català i en altres, i si hi ha una progressió en aquest sentit.

D'altra banda, pensem que —si més no en un context d'ensenyament de llengües on aquestes es consideren no només codis comunicatius sinó també objectes d'estudi en si, i on l'alumnat ha de tenir uns coneixements alts de teoria gramatical— es pot afirmar que:

a) La competència lingüística en més d'una llengua afavoreix l'aprenentatge. Cal que els mètodes pedagògics tinguin en compte i aprofitin al màxim aquesta circumstància a Catalunya, on la totalitat de la població té competències altes en un mínim de dues llengües.

b) Si en una situació on aquest coneixement bilingüe hauria de donar un rendiment màxim —com és l'ensenyament de portuguès (per la proximitat de les llengües i per la complementarietat de castellà i català en certs aspectes bàsics amb relació al portuguès, com hem vist més amunt)— trobem indicis d'anomalies i d'una certa jerarquització de llengües, és perquè probablement encara es dona, malgrat l'ensenyament vehicular en català, una situació de minorització d'aquesta llengua respecte del castellà en àmbits acadèmics.

c) La lingüística contrastiva portada sistemàticament a l'aula hauria d'ajudar no només a adquirir el portuguès amb més facilitat i rapidesa, sinó també a col·locar el català al mateix nivell simbòlic del castellà en la distribució de funcions lingüístiques de l'àmbit acadèmic.

BIBLIOGRAFIA

FERREIRA, I. A. (1995). «A interlíngua do falante de espanhol e o papel do professor: aceitação tácita ou ajuda para superá-la?». A: *Português para Estrangeiros: Interface com o Espanhol*. Campinas: Pontes, p. 39-48.

FILHO, J. C. P. de Almeida (1995). «Uma metodologia específica para o ensino de línguas próximas?». A: *Português para Estrangeiros: Interface com o Espanhol*. Campinas: Pontes, p. 13-21.

MARRONE, C. S. (1990). *Português-espanhol: aspectos comparativos*. São Paulo: Editora do Brasil.

MESTRES, J. M. [et al.] (1995). *Manual d'estil: la redacció i l'edició de textos*. Barcelona: Eumo, etc.

VÁZQUEZ, I; PITTA, P. (19??). «O ensino da língua e lingüística portuguesas a estudantes espanhóis segundo a experiência na Universitat de Barcelona». A: *Congreso Internacional de Historia y Cultural en la Frontera: 1.º Encuentro de Lusitanistas Españoles*. Cáceres: Universidad de Extremadura, p. 1151-1170.

VÁZQUEZ CUESTA, P.; LUZ, M. A. M. da (1987). *Gramática portuguesa*. 3.ª ed. Madrid: Gredos, 2 v.